

FOLKLORUN DÖRT İŞLEVİ BAĞLAMINDA FUTBOL ENDÜSTRİSİ

Halil BUNSUZ*

Öz

Yeryüzünün en donanımlı varlığı olan insanoğlunun kendi fiziki gücünü test ettiği en yaygın alanlardan biri spordur. Sağlıklı bireylerden engelli bireylere kadar hemen herkes hayatının tamamında ya da bir bölümünde amatör veya profesyonel olarak spor ile ilgilenmiştir. Bu ilgi kimi zaman bir oyuncu kimi zaman bir izleyici olarak belirmiştir. İnsanoğlu gerek fiziksel gerekse zihinsel sağlığı için sporun birçok dalı ile ilgilenir. Bu dallardan futbol ise dünya genelinde çocuk, genç, yaşlı, kadın veya erkek olmak üzere toplumun önemli bir kesimi tarafından en çok bilinen, ilgi duyulan, izlenen ve oynanılan sporlardan biridir. Uğrunda ölümlü kavgalara karışan, gündelik yaşantısını futbol üzerine kurgulayan, kişisel eşyalarının renklerini tuttuğu takıma göre belirleyen, takımına destek olmak için kilometrelerce yol giden, hayattan futbol ile zevk aldığını belirten milyonlarca insan bulunmaktadır. Futbola karşı duyulan bu ilgi dünyada ve Türkiye’de yerel ve merkezî yönetimlerin insanların futbola olan ilgilerine göre politika ve faaliyetlerine yön vermelerine sebep olacak kadar ileri seviyededir. İlk ortaya çıktığı günlerde daha çok gönüllü ve amatörlerin elinde olan futbol organizasyonları artık milyar dolarların konuşulduğu bir endüstriye dönüşmüştür. Bir futbol organizasyonunda birçok kişi yer alır. Futbolcuların başrolde olduğu bu oyunda teknik adamlar, kulüp başkanları, menajerler, reklamcılar, kulüp çalışanları ve taraftarlar gibi birçok kişi ya da kişiler bulunur. Anılan tüm kişiler bu oyunda para kazanırken, oyunu stadyumda, kafede veya evinde izleyerek devamlı para harcayan tek grup ise taraftarlardır. Bu çalışmada futbolun en büyük aktörü olan taraftarların daha önce anılan aktörler gibi maddi bir kazanımı olmamasına rağmen futbola karşı duydukları ilgiye folklorik bir incelemeyle cevap aranmıştır. İncelemede William R. Bascom’un folklorun dört işlevine göre futbol, saha içi/dışı pratikleri ve aktörleriyle ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda futbolun hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme; eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi; toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulma işlevlerini yerine getirdiği dünya ve Türk futbolundan birçok örnekle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Futbolun işlevleri, Bascom, İşlevsel teori, işlevsel halk bilimi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Karaman / Türkiye, halilbunsuz@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9291-9214

FOOTBALL INDUSTRY IN THE CONTEXT OF FOUR FUNCTIONS OF FOLKLORE

Abstract

Sports is one of the most common areas where human beings, the most equipped being on earth, test their physical strength. Almost everyone, from healthy individuals to people with disabilities, has been involved in sports as an amateur or professional in all or part of their lives. This interest has sometimes appeared as a player and sometimes as a spectator. Human beings are interested in many branches of sports for both physical and mental health. Among these branches, football is one of the sports that a significant portion of the society, including children, young people, elderly people, men and women, know, are interested in, watch and play. There are millions of people who get involved in fatal fights for the sake of football, build their daily lives on football, determine the colors of their personal belongings according to the team they support, travel for miles to support their team, and state that they enjoy life with football. This interest in football is at such an advanced level that local and central governments in the world and in Turkey are directing their policies and activities according to people's interest in football. Football organizations, which used to be mostly in the hands of volunteers and amateurs, have now turned into an industry where billion dollars are talked about. Many people are involved in a football organization. There are many people involved in this game, such as coaches, club presidents, managers, advertisers, club employees and fans. While all the aforementioned people earn money in this game, the only group that spends money continuously by watching the game in the stadium, café or at home is the fans. In this study, an answer to the interest of the fans, who are the biggest actors of football, in football despite the fact that they do not have a financial gain like the aforementioned actors, is sought through a folkloric analysis. In the analysis, according to William R. Bascom's four functions of folklore, football is evaluated with its on/off field practices and actors. In this context, it has been revealed with many examples from the world and Turkish football that football fulfills the functions of having a good time, having fun and entertaining; supporting values, social rules and customs; educating by transferring education or culture to future generations; and escaping from social and personal pressures.

Keywords: Football, football functions, Bascom, functional theory, functional folklore.

Giriş

Tarihin ilk dönemlerinde yaşam şartları insanları fiziksel olarak zorlayacak aktiviteler ile doluydu. Avcı-toplayıcı, konar-göçer bir yaşam süren insanlar hayatta kalmak için fiziksel olarak güçlü olmak durumundaydılar. Tarımla uğraşan insanlar da çoğunlukla hareket hâlindeydi. Bu durum bedeni geliştirmek amacıyla belirli kurallara göre kişisel veya toplu olarak gerçekleştirilen hareketlerin tümü (TDK, 2019: 2158) anlamına gelen spor işlevini görmekteydi. Elbette insanlar, bu dönemlerde de hoşça vakit geçirip eğlenmek, güçlerini göstermek, seyirin ve rekabetin tadını almak için sporla ilgileniyorlardı. Nitekim tarihin birçok döneminde insanların spor ve spora benzeyen bazı aktivitelerle ilgilendiği bilinmektedir. Ancak yerleşik yaşama geçilmesi, kentleşme oranı ve hızının artması, sanayi toplumlarının oluşarak insan gücünden ziyade makinelerden faydalanılması insanların vücutlarında biriken fazla enerjiyi atmalarını zorunlu hâle getirmiştir. Çünkü vücudundaki fazla enerjiyi atan insan rahatlar, günlük yaşamın ruhsal geriliminden kurtulur.

Bugün azımsanmayacak sayıda dallara ayrılan sporun en bilinen ve en yaygın olan dallarından biri futboldur. Bu oyun, tüm dünyada takip edilen tarihi bir spordur. İçinde barındırdığı birçok özelliği ile oynayanı, izleyeni, takipçisi ve destekçisi çoktur. İzlenme, takip edilme, rekabet, coşku, para, mizah, stres gibi olgulardan güç alır. Nitekim futbola benzer oyunların kökeni geniş bir coğrafyada milattan önceki zamanlara kadar uzanmaktadır. Ancak günümüzdeki modern futbolun ise 1863'te İngiltere'de kurulan Futbol Birliği'nin hazırladığı kurallara göre oluşturulduğu bilinmektedir (URL-1). Bu sebeple İngiltere futbolun beşiği olarak adlandırılan bir ülkedir. Her ne kadar İngiltere bu şekilde bilinse de günümüzde futbol, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu tarafından ilgiyle takip edilen bir spordur. Çok sayıda spor dalının arasında futbolun her geçen gün daha da çok ilgi görmesi ise dikkat çekicidir.

Futbola tarihsel bağlamda bakıldığında futbolun boş zamanı değerlendirme ve eğlenme amacıyla başladığı, önce sanayileşme daha sonra da küreselleşmenin etkisiyle birlikte endüstrileşme sürecine dâhil olarak ticari faaliyet alanına dönüştüğü (Kaya ve Büyükbaykal, 2019: 686) ifade edilse de taraftarın gözünde futbol hâlâ boş zamanı değerlendirme, eğlence veya bir tutkudur. Nebi Özdemir'in kent yaşamı içinde stadyum, maç ve ateşli taraftar gibi futbol unsurlarının farklı özelliklerine dikkat çektiği (2017: 518) bu spor; modern futbol, endüstriyel futbol gibi tabirlerle önemini her geçen gün arttıran başlıca kent ritüelleri arasındadır.

Çalışmanın kaleme alınış amacını da bu durum oluşturmaktadır. Futbol niçin spor dalları arasında en bilineni ve yaygın olanıdır? Birçok bileşeni olmasına ve bileşenlerinin hemen hemen hepsinin bu oyundan para veya şöhret kazanmasına rağmen niçin tek para harcayan grup olan taraftarlar futbola bağımlılık derecesinde ilgi gösterirler? Irk, din, coğrafya, yaş ve cinsiyet gibi farklılıklara rağmen futbol niçin tüm dünyada ortak bir spordur? Bu soruya cevap bulmak için sosyoloji, psikoloji, iletişim ve spor alanlarında birçok akademik çalışma yapılmıştır. Halk bilimi alanında da konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar mevcuttur. Türk toplumunda spor seyircilerinde oluşan kitlesel tezahüratın geleneklerle ilişkisi (Kuru, 2009), bazı takımların logolarındaki hayvan kültü ve takımların renklerinin Türk mitolojisindeki anlamları, sloganlar ve marşların temelinde yatan sosyokültürel ve psikolojik unsurlar (Abdürrezzak, 2015), futbolun yarattığı kültürel kodlar, taraftar gruplarının folkloru, futbol-gündelik hayat ilişkisi (Buğra, 2006), futbol ve medya arasındaki ilişkiden hareketle futbol dilinin oluşturduğu deyimler (Ongun, 2005), Beşiktaş taraftarının niçin en fanatik grubu oluşturduğu (Eker, 2010), ulusal ve uluslararası alanda kültürel tanıtım ve aktarım aracı olarak kulüp armalarının incelenmesi (Yılmaz, 2023), futbol tezahüratlarının bir halk yaratması olarak ele alınması (Doğan, 2017), büyü, uğur-uğursuzluk ritüellerinin futbol oyununa yansımaları (Bozkurt, 2019) ve taraftar folklorunun Beşiktaş taraftar grubu üzerinden incelenmesi (Tepeköylü, 2022) gibi konular ele alınmıştır.

Ancak anılan çalışmalarda futbolun bazı işlevlerine dikkat çekilip bu spor hakkında birtakım önemli tespit ve tavsiyelerde bulunulmasına rağmen tüm dünyada etkili olan ve her geçen gün ekonomik, siyasi ve sosyal bakımdan daha önemli bir hâle gelen futbol, halk biliminin işlevsel çözümleme modellerinden William R. Bascom'un belirlediği işlevsel yaklaşım temel alınarak inceleme konusu yapılmamıştır. Halk bilimi bilindiği üzere, belirli bir insan topluluğunun maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen,

sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vardırılmayı amaçlayan bir bilimdir (Örnek, 2000: 15). Bu bağlamda futbolun, maddi bir ürün olduğunu belirtirken içinde birçok manevi unsuru da barındıran kültürel bir ürün olduğunu da unutmamak gerekir. Bu sebeple neredeyse tüm dünyada oynanan ve takip edilen futbolun halk bilimsel olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü 20. ve 21. yüzyılda futbol, modern kent yaşamında insanlar için izleyerek, oynayarak, destekleyerek; stadyumlarda, şehir meydanlarında hatta evlerinde önemli bir sosyalleşme alanı oluşturmuştur. Bu durumun bir futbol folklorunu oluşturduğunu da söylemek mümkündür. 90 dakikalık bir oyun olarak kabul edilen futbolda strateji, savaş, heyecan, korku, ümit, eğlence, coşku, isyan, mutluluk gibi birçok unsuru bir arada gerçek veya oyun anlamında görebilmek mümkündür.

Bu çalışmada ise anılan yaklaşım temel alınarak futbol saha içi/dışı fonksiyon ve aktörleri ile ikincisi daha yoğun olmak üzere dünya ve Türk futbolundan özellikle görsel medyaya yansıyan örneklerle detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Örnekler futbol takımlarının web sitelerinden, spor haberleri yapan sitelerden, kulüp ve taraftarların sosyal medya platformlarındaki paylaşımlarından, futbol alanında farklı disiplinlerde yapılan tez, kitap, makale, bildiri gibi çalışmalardan ve makale yazarının gözlemlerinden elde edilmiştir. İncelemeye alınan futbol takımlarının seçiminde ise iki ana unsur belirleyici olmuştur. Bunlardan ilki kendi liglerindeki başarıları, bütçeleri, taraftar gruplarının farklılığı ve taraftar sayılarıdır. İkinci ise yukarıda anılan kriterlere bakılmaksızın saha içinde ve dışında yaptıkları uygulamaların farklılığı ile görsel medyada öne çıkan kulüplerdir.

Folklorun Dört İşlevi

Kuramsal bir yaklaşım olarak işlevselcilik 20. yüzyılda antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerde önemli etkiler bırakmıştır (Yolcu, 2016: 269). Halk bilimi çalışmaları tarihi incelendiğinde ise kuramların çalışmalara farklı ve önemli bir boyut kazandırdığı görülmektedir. Bu kuramlardan bağlam merkezli işlevsel halk bilimi kuramı günümüz halk bilimi çalışmalarında en çok kullanılan kuramlardan biridir. Çünkü işlevsellik; kültürün eğitsel, hukuksal, ekonomik ya da ilkel veya gelişmiş bilgiye ve ayrıca dine ilişkin her bir özelliğini çözümleyip tanımlamaya çalışır (Malinowski, 1990: 143). Bu durum ise kültürel ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlara verilen tepkileri kapsayacak şekilde gerçekleşir (Akın, 2020: 337). İşlevsel kuram, halk bilimi çalışmalarına kültürel antropolog olan Franz Boas ve öğrencileri vasıtasıyla girmiş ve daha sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. Bronislaw Kaspar Malinowski ve A. Reginald Radcliffe-Brown ise işlevselcilik kuramının iki kurucusudur (Çobanoğlu, 2021: 252). Ayrıca Petr Bogatrev'in kostüm işlevlerini sıraladığı çalışma ise maddi kültür ürünlerinin işlevlerinin belirlenmesi konusunda dikkat çekici bir çalışmadır (Çobanoğlu, 2021: 267-271).

William R. Bascom da işlevsel halk bilimi kuramının önde gelen temsilcilerinden biridir. Günümüzde folklor ürünlerinin işlevleri üzerine yapılan birçok çalışmada onun tasnifinin temel alınarak incelemelerin yapıldığı görülmektedir. Bascom, folklor ürünlerinin işlevlerini 1954'te yayımladığı "Folklorun Dört İşlevi" adlı makalesinde anlatır. Makalede, folklorun birçok işlevi arasında en önemli gördüğü dört işlevi aşağıdaki gibi sıralar:

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme,
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme,
3. Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması,
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması (Bascom, 2005: 125-151).

Bascom'un yukarıda sıraladığı bu işlevlere özellikle Marksist düşünceye mensup halk bilimciler tarafından son bir işlev olarak protesto işlevi (Başgöz, 1996) eklenmiştir. Metin Ekici'ye göre bu işlev dördüncü maddede belirtilen toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için kaçıp kurtulma mekanizması içerisinde de değerlendirilebilir (Ekici, 2007: 125).

Hoş Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi

Bascom, çoğu gülme unsurunun altında daha derin anlamlar bulunduğuna dikkat çekse de folklorun en önemli işlevlerinden birinin eğlence olduğunu belirtir (Bascom 2005: 138). Gerçekten

de folklor ürünleri kişisel perspektifte incelendiğinde bazı istisnalar haricinde ürünlerin en önemli işlevinin anlatana, dinleyene, oynayana veya izleyene hoşça vakit geçirtmek ve onları eğlendirmek olduğu görülür. Futbolun tüm bileşenleri, bu açıdan dikkate alındığında bu oyun stadyum içinde ve dışındaki pratikleriyle insanların hoşça vakit geçirdiği ve eğlendiği bir alandır. Örneğin Fenerbahçe taraftarlarının davranışları üzerine yapılan bir çalışmada (Salman ve Giray, 2010: 93) katılımcıların futbolu bir tür eğlence olduğundan dolayı sevdiğini, maç izlemekten, futbolla ilgili haberleri okumaktan, tartışmaktan keyif aldığını ve futbolun kendisi için en basit anlamda bir eğlence olduğunu belirttiği oldukça önemlidir.

Sporun her dalında, kazanan taraf keyif alır. Futbolda da elbette asıl hedef rakibi yenmektir. Ancak liglerin uzun bir maraton olması, bir sezonda sadece lig maçları dikkate alındığında takımların yaklaşık 40 karşılaşmaya çıktıkları görülür. Bu anlamda kaybeden takımın taraftarı üzülebilir; ancak bir sonraki maçı düşünmesi, o maçla ilgili bazı planlar yapması, hayal kurması ve sonraki maçı kazanacağını ümit etmesi taraftarların eğlenmelerini sağlar. Nitekim yapılan bir tez çalışmasında taraftarın; “Galibiyet de mağlubiyet de insanı etkileyebilir, bunun da en güzel ilacı bir sonraki maçı beklemektir. Gelecek maçı düşünüp ona yoğunlaştığımızda yeni umutlar, yeni heyecanlar insanda belirir ve bir önceki maç mazideki yerini alır” (Tüzün, 2018: 85) dediği görülmüştür.

Futbol henüz derinliklerine inilmeden bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda dahi sahada veya ekran başında izleyenler için bir seyir keyfi vermektedir. Bilindiği üzere seyrin tiyatrodan sinemaya, akrobatik gösterilerden yarışmalara birçok türün rağbet görmesinde dayanılmaz cazibesi vardır. Bu spor da oyuncuların fiziksel güçlerini, olağanüstü yeteneklerini ve futbol akıllarını en üst seviyede gösterebilecekleri bir oyundur. Oyuncular, maç esnasında bu özellikleriyle taraftarlara âdeta görsel bir şölen sunarlar. Ayrıca bazı büyük ve önemli maçların öncesinde veya sonrasında taraftarlar veya kulüp yöneticileri tarafından organize edilen koreografiler, kutlamalar, konserler de insanlara seyir zevki sunarak hoşça vakit geçirmelerine ve eğlenmelerine olanak sağlamaktadır. Bu durum aslında performans teorisiyle de ilgilidir. Çünkü performans teorisiyle folklor, bir olay olarak canlı bir icra veya yapılan ve gerçekleşen bir süreç olarak ele alınır (Çobanoğlu, 2021: 331).

Konuyla ilgili daha detaylı bilgi ve örneklere geçmeden önce futbolda genel olarak insanların maç başlamadan önce eğlenmeye başladıkları, stadyum çevresinde eğlencelerine farklı bir boyut kazandırdıkları, stadyum içinde kendi aleyhlerine olan durumlar karşısında dahi eğlenmeyi başardıkları, hoşça vakit geçirmek için mizaha sıklıkla başvurdukları, rakip takımların yönetici, futbolcu ve taraftarlarını kızdırmaktan haz aldıkları, bunları yaparken de tezahüratlar, pankart ve sosyal medyayı bir araç olarak kullandıkları söylenebilir.

Bilindiği üzere futbolda odak nokta maçlardır. Uzunluğu 90 dakika olan bir futbol maçı devre araları ve uzatma süreleriyle birlikte yaklaşık 2 saat süren bir oyundur. Ancak insanların futbol ile geçirdikleri süre asla bu zaman ile sınırlı değildir. Maç öncesi ve sonrasında gerek saha içinde gerek stadyum çevresinde gerekse televizyon ve sosyal medya gibi araçlarla bu süre bir maç için günler hatta haftalar boyu sürebilir. Ancak stadyumda maç izlemeye gelenler için ilk eğlenme yeri belirli mekânlarda buluşmayla başlar. Bu durum birçok kulüp taraftarı için bir gelenek hâline gelmiştir. Özellikle üç büyükler olarak adlandırılan Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray takımlarının taraftarları maçtan önce belirli yerlerde bir araya gelerek yemek yer, sohbet eder, hep beraber takımlarının marşlarını söyler, tezahüratlarda bulunurlar. Daha sonra bu mekânlardan birlikte hareket ederek stadyuma geçerler. Bu bağlamda genellikle Beşiktaş taraftarı Köyiçi’nde, Fenerbahçe taraftarı Yoğurtçu Parkı’nda, Galatasaray taraftarı ise Nevizade’de buluşur (URL-2, URL-3, URL-4). Ayrıca bu buluşma mekânları özellikle maç günlerinde takımların bayrakları, flamaları, atkıları, posterleri ve pankartları gibi eşyalar ile süslenir. Taraftarların maç öncesinde hoşça vakit geçirmeleri sadece kendi planladıkları organizasyonlar ile sınırlı değildir. Ulusal ve uluslararası futbol organizasyonlarında da kurumsal etkinlikler planlanmaktadır. Örneğin Katar’da düzenlenen 2022 FIFA Dünya Kupası’nda maç öncesinde taraftarların hoşça vakit geçirecek eğlenmeleri için de bir dizi etkinlikler organize edilmiştir (URL-5).

Futbol içindeki eğlencenin hoşça vakit geçirmenin bir başka alanı ise endüstrileşen futbol dünyasında yeni yapılan modern stadyumlardır. Futbolun tarihteki ilk stadyumları, sporun farklı dallarına hitap edecek oynama ve izleme imkânı sunan basit yapılarıdır. Stadyumdaki taraftarlar mevsim şartlarına maruz kalır, stadyuma giriş ve çıkışlarda ise birçok zorlukla karşılaşarlardı. Ancak

futbola duyulan ilginin her geçen gün artması, ekonomi dünyasındaki payının büyümesi futbolu, futbol olmanın ötesine taşımıştır. Simon Kuper de futbolu birçok yönden ele aldığı *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir* adlı kitabında bu oyunun farklı yönlerine dikkat çekmiştir (2014). Değişen şartlar stadyumların da daha modern yapılar hâline gelmesini sağlamıştır. Artık stadyumlar, sadece maç öncesi değil 7/24 insanlara birçok farklı etkinlik sunan devasa yapılardır.

Günümüzde özellikle son dönemde inşa edilen futbol stadyumlarından bazıları Disneyland gibi eğlence merkezi hâline gelmiştir. Bu durumda eğlence sektörüne bağlı olarak disneystatlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Günümüzdeki disneystatlar, milyonlarca dolara mal olan ve içinde pek çok alanın olduğu stadyumlardır (Dever, 2013). Bu mekânlar restoranlar, kafeler, konferans salonları, sinema salonları, kulüp müzeleri, ibadethaneler, kulüp ürünlerinin satıldığı mağazalar, kulüplerin idari binaları, televizyon kanalları, oteller bulunan ve maç saatlerinin haricinde ücret karşılığı turistik stadyum gezileri yapılan yerlerdir. Allianz Arena, Yeni Wembley Stadı, Veltins Arena, Oita Stadyumu, Estadio Santiago Bernabeu, Atatürk Olimpiyat Stadyumu, Rams Park, Şükrü Saraçoğlu Stadı, Beşiktaş Park bunlardan bazılarıdır.

Eğlencenin yoğun olduğu bir başka bölüm ise maçın oynandığı dakikalardır. Taraftarlar bu süreçte iyi veya kötü giden her durumda kendilerini eğlendirecek uygulamaları bulmakta ve gerçekleştirmektedirler. Bazen de rakiplerini kızdıracak tezahürat veya pankartlar ile mizahın tadını çıkarmaktadırlar. Örneğin Akhisarspor taraftarları 6 maçtır gol atamayan takımlarına gol atmaları için tribünlerden kaleyi gösteren ok işaretleri tutarak takımlarının gol atamamalarını mizahi bir yol ile hem eleştirmiş hem de eğlenmişlerdir. Takımları da o maçta iki gol birden bulmuştur (URL-6). Antalyaspor ile Beşiktaş'ın bir karşılaşmasında ise Antalyasporlu taraftarlar Beşiktaş'ın daha önceden Leeds United takımına 6-0, Liverpool'a 8-0 yenilmesine göndermede bulunarak "06 Leed 07 Antalya 08 Liverpool" pankartını açmışlar ve aynı zamanda şehirlerinin plaka kodu olan 07'ye göndermede bulunarak 7 gol atacaklarını ima etmişlerdir (URL-7).

Kuş gribi hastalığının yaygın olduğu dönemde ise Trabzonsporlu taraftarlar Fenerbahçe'nin sembolü olan sarı kanarya kuşuna göndermede bulunarak; "Dikkat kuş gribi var" yazılı pankart açmışlardır (URL-8). Türk futbol tarihinin en başarılı futbolcuları arasında gösterilen Alex de Souza tüm taraftarların takımlarında görmek istedikleri bir futbolcuydu. Alex'i kendi takımında görmek isteyen Orduspor taraftarı ise; "Yıllık dört ton fındık, maç başı çift yevmiye bize gel Alex" yazılı pankart ile Alex'e çağrıda bulunmuşlardır (URL-9).

Futbol kulüpleri arasında saha dışındaki rekabetin zirveye ulaştığı dönemlerden birisi de transfer zamanıdır. 2023 yılında Wilfried Zaha isimli yıldız futbolcunun Fenerbahçe'ye transfer olacağı konuşulmuş ancak futbolcu Galatasaray'a transfer olmuştur. Bu durumu eğlenceye çevirmek isteyen iki Galatasaray taraftarı Fenerbahçe kulübünün çeşitli ürünlerinin satış mağazası olan Fenerium'a gitmiş ve Zaha formasının gelip gelmediğini sormuşlar, yaşananları ise videoya çekmişlerdir (URL-10).

Beşiktaş'ın Çarşı taraftar grubu ise kıvrak zekâ ürünü ve hicivli esprileri ile dikkat çekmektedirler. Örneğin Fenerbahçe tarihinin yıldız isimlerinden olan Ariel Ortega için Şükrü Saraçoğlu stadındaki bir maç öncesinde Fenerbahçelilere, İspanyolca "Korkak tavuk Ortega" yazan bir pankartı, bunun üzerinde "Cesur yürek Ortega" yazıyor diye stada sokmuşlardır (Dikici, 2008: 46).

Taraftarların en çok eğlendikleri organizasyonlardan birisi de şampiyonluk kutlamalarıdır. Rakiplerini geride bırakarak şampiyon olan takımlar bir dizi etkinlik organize etmektedirler. Şehirlerin meydanlarında veya stadyum içinde yapılan kutlamalar, verilen konserler, bir şenlik havasında geçmektedir (URL-11, URL-12, URL-13, URL-14).

Futbolda eğlencenin bir başka alanı ise taraftarların tribün organizasyonlarıdır. Tribün içerisinde her ne kadar yasaklanan bazı aktiviteler olsa da bayrak sallamak ve meşale yakmak da taraftarların keyif aldıkları ritüellerdir. Nitekim yapılan bir çalışmada taraftarın bu ritüeller olmadığı takdirde tribünün şov özelliğini kaybettiğini, şov olmazsa insanların bilgisayar oyunundan kalkıp maçlara gelmeyeceğini ifade etmektedir (Tüzün, 2018: 96).

Taraftarların futbol içerisinde eğlenmek için kendilerine buldukları bir başka alan ise tezahüratlarıdır. Tezahüratların bir halk yaratması olarak değerlendirildiği çalışmada (Doğan, 2017)

Beşiktaş taraftarının İnönü Stadi'nda oynanacak olan bir maça gitmek için toplandığını ancak taraftarların birden başlayan yağmurun altında kaldığı, yağmurun maç saatine kadar dinmediği hatta maç başladığında da devam ettiği anlatılır. Sırılsıklam olan taraftar kendileri için böylesine dezavantajlı bir durumda dahi eğlenmektedir. Çünkü taraftar, maç içerisinde “Tam dört saat oldu / Senin süren doldu / Yeter artık yağmur / Lütfen artık dur!” (Doğan, 2017: 107) diye tezahürat yaparak eğlenmiştir.

Taraftarların eğlenmesini sağlayan başka içerikler de vardır. Sosyal medya fenomenleri takımların kazandıkları veya kaybettikleri puanlar, transfer rekabetleri, kaçan goller, verilmeyen penaltılar gibi konularda kısa videolar çekerek farklı platformlarda izleyicilerin beğenisine sunmaktadır. Tahsin Hasoğlu isimli (URL-15) oyuncunun paylaşımlarının ise milyonlarca izleyiciye ulaşmış olması futbolun eğlendirici boyutuna bir başka açıdan dikkat çekmektedir. Aynı zamanda televizyon kanalları veya sosyal medya platformlarında çoğunlukla eski futbolcu, hakem, yönetici veya spor yorumcularının maçtan önce ve sonra maç ile ilgili yaptıkları canlı yayınlar da çoğu zaman ana malzemesi futbol olan ancak futbol haricinde neredeyse hayata dair hemen her konunun mizahi anlamda işlendiği programlar da mevcuttur.

Değerlere, Toplum Kurallarına ve Törelere Destek Verme İşlevi

Folklorun ikinci işlevi; kültürün onaylanması, ritüellerin izleyici ve icracıların ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanmasıdır (Bascom, 2005: 140). Bu bağlamda futbol, folklorun işlevlerine göre detaylı bir incelemeye tabi tutulduğunda değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek vermektedir. Çünkü futbol kolektif bir oyundur ve tüm bileşenlerinin de kolektif amaçları vardır. Bu sebeple tüm paydaşlar doğrudan ve dolaylı olarak birlikte hareket ederler. Nitekim futbol saha içinde, dışında, ekran başında, sosyal medyada ve toplum hayatında insanları bir araya getiren, birlikte yaşamının kurallarını düzenleyen, geçmişle bağ kuran değerlere, kurallara ve törelere desteğiyle dikkat çeker ve çoğu zaman bunların uygulayıcısı konumunda olur. Ülke ve dünya genelinde futbol dairesindeki örnekler incelendiğinde futbolcu, taraftar veya kulüp yönetimlerinin verdikleri demeçler, açtıkları pankartlar, attıkları tezahüratlar veya kampanyalar ile yardımlaşma, dayanışma, adalet, misafirperverlik, millî birlik ve beraberlik, din, tarih, temizlik, sağlık, doğa, vefa, helal kazanç gibi birçok değeri desteklediği görülmektedir.

Taraftarların davranışları ile destek verdikleri değerlerden biri yardımlaşmadır. Yangın, sel, deprem gibi büyük doğal afetlerde toplumun ayakta kalabilmesi, yaralarını sararak maddi ve manevi anlamda yeniden toparlanabilmesi yerel ve ulusal ölçekte yardımlaşma ile mümkündür. Türkiye’de son on yılda Van, Elâzığ, İzmir ve Kahramanmaraş merkezli can ve mal kayıplarının yaşandığı büyük depremler olmuştur. Futbol taraftarlarının bu ve benzeri durumlarda da organize bir şekilde hemen harekete geçtikleri görülmektedir. Örneğin Beşiktaş taraftarı, Fenerbahçe ile oynadıkları maçının bitiminde atkılarını sahaya atarak Van’daki depremlere yardımda bulunmuşlar, Galatasaray ile oynadıkları maçta ise üstlerini çıkararak soğukla mücadele eden depremlilerin durumuna dikkat çekmişlerdir (URL-21). Yine Beşiktaş taraftarları Kahramanmaraş merkezli depremler nedeniyle “Bu Oyuncak Sana Arkadaşım” isimli bir kampanya başlatmışlar ve Antalyaspor ile oynadıkları bir maçta tribünlerden binlerce oyuncu deprem bölgesine gönderilmesi için sahaya atmışlardır (URL-20). Futbol taraftarları Kızılay’a kan, SMA hastası bebeklerin tedavisi için para, ihtiyaç sahibi çocuklara oyuncak bağışında da bulunmuşlardır. Çoğaltılabilecek örneklerin arasında Türkiye içinde veya dışında insani yardıma ihtiyaç duyulan bölgelere yerel yönetimler veya sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak da yardım etmeye çalışmışlardır (URL-22, URL-23, URL-24, URL-27, URL-33). Taraftarların kendi içlerinde de güçlü bir yardımlaşma/dayanışma vardır. Taraftarlar, haftanın belli günlerinde buluşur, birlikte gezer, sohbet eder, işi olmayana iş bulur, parası olmayana para bulmaya çalışır, dertleşir, hastalık, cenaze ve düğün gibi durumlarda birbirlerine yardım ederler (Hacisoftaoğlu vd., 2012: 170).

Dinî değerlere destek verme işlevi de futbolda oldukça belirgindir. Örneğin Galatasaray’ın Bayern Münih ile oynadığı maçta taraftarlar “Kudüs kibledir, Kudüs miraçtır” yazılı pankart açarak İsrail’in Gazze’ye saldırılarını ve Kudüs’e uyguladığı politikayı protesto etmiştir (URL-28). Muğlaspor taraftar gruplarından Suskunlar ise Muğla il müftüsünü ziyaret etmiştir (URL-29). Zonguldak’ın Ereğli İlçesi’ndeki Beşiktaş Taraftarları Derneği ise geleneksel sünnet şöleni

kapsamında 40 çocuğu sünnet ettirmiştir (URL-30). Birçok maçta da Hz. Muhammet, çeşitli vesileler ile yazılı pankartlarla anılmıştır. Beşiktaş taraftarı farklı maçlarda “Kimse senin ismini gönüllerden silemez Hz. Muhammed (A.S.M)”, “Hazreti Muhammed’e uzanan eller ve diller kesilir.” (Dikici, 2008: 66) ve “Özlemi duyulan muhtaç olunan Hz. Muhammed (S.A.V) 1481 yaşında” (Dikici, 2008: 60) pankartlarını açarak dinî değerlere destek vermiştir. Yine, “Sağlıklı huzurlu mutlu nice bayramlara. #besiktas” (Sadakoğlu vd., 2020: 3735) diye tweet atarak bayram kutlamasında bulunmuşlardır.

Futbolda dinî değerlerin desteklenmesi futbolcuların özel yaşantısı, saha içindeki başarıları ve mensup oldukları dinlere dair bazı inançları ön plana çıkarmaları şeklinde de görülmektedir. Örneğin futbol yaşamına İngiltere’de devam eden Mısırlı yıldız futbolcu Muhammed Salah, Müslüman kimliğini gizlememiş, özel ve iş hayatında inandığı dinin ritüellerini yerine getirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda o ve bazı Müslüman futbolcular attıkları gollerden sonra şükür secdesi yapmaları ile bilinir. Onun saha içindeki futbol başarısı, saha dışındaki yaşamı, mensup olduğu dine ait bazı ritüelleri kameralar önünde yapması Müslümanları sevindirirken, başka dine mensup kişilerin ise bu dini merak etmelerine, araştırmalarına hatta Müslüman olabileceklerini ifade etmelerine vesile olmuştur. Nitekim konuyla ilgili yapılan bir çalışmada Riyad Mahrez, N’Golo Kanté ve Mohamed Salah gibi futbolcuların tüm inançlardaki gençler için rol model oldukları, İslami ön yargıları kırdıkları, İslamiyet’e ve ona ait motiflere yönelik bakışın daha olumlu hâle geldiği örneklerle ortaya konulmuştur (Solmaz ve Barıtcı, 2019).

Ayrıca maça girmeden önce Müslüman oyuncuların el açarak dua etmeleri, Hristiyan oyuncuların genellikle haç çıkartmaları, yine gol attıktan sonra Müslüman oyuncuların şükür secdesi yapmaları, kalecilerin gol yememek için kale içinde dua etmeleri dinî değerleri desteklemek olarak kabul edilebilir. Bu destek ramazan ayında oruç tutan futbolcular üzerinden de görülebilir. Ramazan ayında oruç tutan Müslüman futbolculardan bazıları, her ne kadar kendileri için çok zor da olsa antrenman veya maça çıkacakları günlerde de oruç tutmaktadırlar. Onların bu davranışları oruç ibadetini görünür kılmamanın yanı sıra farz olan bir ibadetten zor şartlar altında dahi olsa vazgeçilememesi gerektiğinin birer canlı örneği olarak görülebilir. Hatta maç devam ettiği için orucunu açamayan futbolcular için sakatlık numarası yaparak maçı durduran oyuncuların (URL-79) tavrı da inanca saygıyı gösteren bir başka boyuttur.

Dinî değerler ile ilgili örnekleri ve bunların sayılarını daha da arttırmak mümkündür. Örneğin Galatasaray takımı Fenerbahçe’yi 20 yıldır Şükrü Saraçoğlu Stadı’nda yenemiyordu. Yakın zamandaki bir derbi maç öncesinde muhabirler Galatasaray başkanına bu durumu sormuş, o da doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik anlamına gelen “İnna fetahna leke fethan mübina” ayetini okuyarak cevap ermiştir (URL-75). Akabinde yapılan maçı ise Galatasaray kazanmıştır. Daha sonra Galatasaray taraftarı bu ayeti zaman zaman önemli maçlarda stadyumda pankart olarak açmış, sosyal medya hesaplarında ise maçtan önce tekrar paylaşmışlardır.

Futbolda dinî değerlere destek, saha içinde yapılan büyülerle de kendisini göstermektedir. İnanç ve inanış bağlamında incelenebilecek büyüler ile futbol kulüplerinin yöneticileri, futbolcuları ve taraftarları galip gelme adına bazı büyülere başvurmuşlardır. Gerek dünya gerekse Türk futbolunda örneklerine bolca rastlanılabilecek bu durum için bir yüksek lisans tez çalışması (Bozkurt, 2019) yapılmıştır. Örneklere bakıldığında ise dünya futbolunda; bazı kulüplerin bünyesinde büyücü barındırması, büyü yaptığı için cezalandırılan antrenörler, kale önündeki büyülü nesne alındıktan sonra atılan goller, büyü yaptığını itiraf eden futbolcu ve yöneticiler, statta büyü yapıldığı iddiasıyla savcılığın soruşturma açması, kale içine okunmuş su dökülmesi, taraftarların stada hoca getirerek büyü yaptırmaları gibi örnekler mevcuttur (Bozkurt, 2019: 64).

Futbolun katılımcıları tarafından yapılan totemler de dikkat çekici boyuttur. Metin Özarslan konuyla ilgili çalışmasında totem yapmanın yaygın bir inanç ve uygulama olduğunu belirtir. Tespit ettiği totem yapma örneklerini ise izleyicilerin ve oyuncuların yaptığı totemler adıyla iki ayrı başlıkta ele almıştır. Çeşitli kıyafetleri ters giymek, iletişim araçlarından maç dinlememek/izlememek, nazar değsin/değmesin diye takımı övmek/övmemek, yer değiştirmek veya değişik şekillerde maç izlemek, gusül abdesti almak veya abdestsiz maç izlemek, derbi günü namaz kıyıp evden çıkmak, dua etmek, küfür etmemek, soyunma odasında mum yakmak, şans getiren elbiseler giymek bunlardan bazılarıdır (2016: 671-677).

Futbol taraftarlarının saha içinde ve dışındaki faaliyetlerine bakıldığında millî birlik ve beraberliğe dikkat çektikleri, önem verdikleri ve bu değer etrafında yapmış oldukları etkinlikler ile birleştikleri görülmektedir. Örneğin Beşiktaş taraftar grubu Çarşı, Türkiye’de yaşanan terör olaylarını protesto etmek için 2007 ve 2008 yılında oynadıkları bir maçta kapalı tribünü kaplayacak bir şekilde “Şehitler ölmez vatan bölünmez” yazılı bayrak açmışlardır (URL-32). 2016 yılında kayıtlara GenelKurmaya Başkanlığı saldırısı ve Ankara Güvenpark saldırısı olarak geçen terör eylemlerinden sonra Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş, Kasımpaşa, Başakşehir, Trabzonspor, Rizespor ve Bursaspor taraftarları, İstiklal Caddesi’nde bir araya gelerek terör saldırılarını protesto etmiştir (URL-31). Yine Beşiktaş ile Galatasaray’ın karşılaştığı Süper Kupa maçı öncesinde 15 Temmuz Şehitleri anılmış, bir başka zaman diliminde ise Ultraslanlar ve Beylikdüzü Genç Fenerbahçeliler grubu Gelibolu Yarımadası’ndaki tarihî savaş alanlarını, şehitlikleri, Bursaspor taraftar dernekleri ise bir araya gelerek Ramazan ayında şehit ailelerini ziyaret etmiştir (URL-40, URL-41, URL-42, URL-43).

Yine Beşiktaş taraftarı Çanakkale Zaferi’yle ilgili “Şehitlerimiz, Sizleri Saygı ve Minnetle Anıyoruz. Emanetiniz Şerefimizdir” ve “En büyük kale Çanakkale” pankartlarını açmıştır. UEFA Kupası’nda Tottenham maçında ise İngilizce olarak “18 Mart 1915’i hatırlıyor musunuz? Gelibolu burada” (Dikici, 2008: 58) yazılı pankart açarak İngiliz futbolculara, taraftarlara ve ekran başındaki izleyicilere Çanakkale’deki zaferi hatırlatmışlardır.

Futbol kulüpleri ve taraftar grupları sosyal medya platformlarında da millî birlik ve beraberliğe dikkat çekecek paylaşımlarda bulunmuşlardır. Örneğin Galatasaray taraftar grubu olan Ultraslan sınır ötesi harekâta çıkan Türk ordusu için “Mehmetçiğe selam olsun! Tebrikler millî takım!” yazan bir tweet paylaşmıştır (Sadakoğlu vd., 2020: 3735). Yine Türk ordusu tarafından başlatılan Barış Pınarı isimli harekâta da Türk ordusuna desteklerini ileten bir tweet atmışlardır: “Terör yuvalarına karşı gerçekleştirilecek #BarışPınarı harekâtında şanlı ordumuzun yanındayız!” (Sadakoğlu vd., 2020: 3735). Genç Fenerbahçeliler de aynı harekâta şehit olan bir asker için “Barış Pınarı Harekâtı operasyon bölgesinde kahraman askerimiz Ahmet Topçu şehit olmuştur. Şehidimize rahmet dileriz.” (Sadakoğlu vd., 2020: 3741) yazılı bir tweet atmıştır. Yine aynı grup twitter hesaplarından Millî Savunma Bakanlığının Pençe Kartal operasyonunun başladığı haberini verdiği tweetten alıntı yaparak elinde Fenerbahçe atkısı olan bir askerin resmini paylaşmış ve “Allah ordumuzu muzaffer eylesin” yazılı tweet atmışlardır (Şahin, 2020: 126). Azerbaycan’ın Ermenistan ile savaşında ise “Azerbaycan’ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir. Kardeş ülke can Azerbaycan’ın başlattığı operasyonda şehit olan Azerbaycan askerlerine Allah’tan rahmet, yaralanan askerlere acil şifalar diliyoruz. Türkiye sizinle Azerbaycan” (Şahin, 2020: 127) yazılı paylaşım yapmışlardır. Kıbrıs Barış Harekâtı’nın yıl dönümünde de yaptıkları bir paylaşım ile şehit ve gazileri anmışlardır: “Türk topraklarını düşmanlara terk etmeyen gazi ve şehitlerimizi saygıyla ve minnetle anıyor; Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 46. yılını kutluyoruz” (Şahin, 2020: 129).

Bu değerın stadyumlarda görülmesi millî takımların maçlarında veya bir takımın uluslararası bir turnuvaya katılımında daha belirgindir. Çünkü futbolda millî takımların katılmış oldukları organizasyonlarda millî birlik ve beraberlik değeri en üst düzeyde yaşatılır. Gerek saha içinde gerekse saha dışında her yerde insanlar ülkelerinin takımını destekler. Her yeri ülkesinin ve tutmuş olduğu takımın bayrakları ile donatır. Şehirlerin meydanlarında maç öncesi hazırlık, galibiyet sonrasında ise kutlamalar yapılır. Nitekim Gülin Ögüt Eker, bu durumun sadece camianın mensupları için değil aynı zamanda devlet adamlarının da demeç vermekten, başarıyı paylaşmaktan kendilerini alamadıkları ulusal zaferler hâline geldiğini, bu zaferlerin bir bakıma, kapalı işlev olarak ülkenin itibarının, ulusal gururun yükselmesine, hatta taraftarın özel ve iş hayatındaki motivasyonunun artmasına, başarısının yükselmesine, gündelik hayatın sıkıntılarında kurtulmasına yardımcı olduğunu (2010: 174) belirtir.

Ayrıca futbol takımları kendi ulusal liglerinde kıyasıya bir rekabete girerken uluslararası bir turnuvada başka bir ülkenin takımıyla maç yaptıklarında diğer takımların veya taraftarların onları destekledikleri görülür. Örneğin “1990’lı yıllarda yükselen milliyetçilik değerleri Galatasaray’ın Avrupa’da aldığı başarılarla tribünlerde somut olarak görülmeye başlar. Tribünlerde sarı kırmızı, ay yıldızlı, üç hilalli ve bozkurtlu bayrakların bol miktarda dalgalanmasına neden olmuştur.” (Kuru, 2009: 162). Aynı zamanda Türk futbolunun Beşiktaş (1903), Fenerbahçe (1907) ve Galatasaray

(1905) gibi büyük kulüplerinin Türk tarihi açısından çok kritik dönemde kurulmaları ve bu kulüplerin oyuncularının Kurtuluş Savaşı sırasında savaşta etkin görev alması, işgal döneminde karşı güçlerin takımlarıyla yapılan maçlarda galibiyetler elde etme (Buğra, 2006: 17) gibi tarihî misyonlarının da olması millî birlik ve beraberlik değerine nasıl katkı yaptıklarına tarihî perspektiften daha açık bir şekilde bakmayı sağlar. Nitekim Fenerbahçe'nin işgal kuvvetlerine karşı en büyük zaferlerinden biri de General Harington Kupası maçıdır. Maç 29 Haziran 1923 günü, Taksim Stadı'nda çok büyük bir seyirci topluluğu önünde oynanmıştı. Bu süreçte Fenerbahçe birbirinden güçlü takımlarla maçlar yapmış ve oynadığı 50 maçın 41'ini kazanıp, 4'ünde berabere kalarak işgal altında bezmiş, ezilmiş Türk halkının yüreğinde bir nebze olsun teselli ve umut tohumlarını yeşertmişti. Hatta bu durumu anlatan “Zaferin Rengi” isimli bir sinema filmi ise 2023 yılında vizyona girmiştir. Yine İstanbul işgal altındayken Fenerbahçeliler, Kurbağalıdere kenarında kulüp binasının önündeki iskeleye yanaşan motorlarla Anadolu'ya silah kaçırmışlardır (URL-77). Beşiktaş kulübü de kulüp malzemelerinin bir kısmını Rumların yağmalamasından kurtarmaya çalışırken bir taraftan da düşmanla yapılan millî mücadeleye yardım etmiştir (URL-76). Galatasaray'ın kuruluşunda “Maksadımız İngilizler gibi toplu bir hâlde oynamak, bir renge ve bir isme malik olmak ve Türk olmayan takımları yenmek.” (URL-78) diye geçen ifade futbola millî duygularla bakıldığını gösteren dikkat çekici bir veridir. Farklı taraftarlıkları ile bilinen Ankaragücü taraftarları da kökeni itibarıyla Kuvayimillîye ruhu taşıyan ve işçi sınıfını temsil eden takım oldukları, yaygın olarak ifade edilmektedir (Hacisoftaoğlu vd., 2012: 164). Dünya futbolunda da bu durum ayıdır. Örneğin “Dinamo Zagreb takımı Hırvatistan için Yugoslavya'dan kopuşun ve bağımsızlığın sembolü olarak görülmektedir. Yunanistan'da AEK kulübü 1924'de Türkiye'den Yunanistan'a tehcir edilen Rumların dayanışma ve birlikteliklerinin öyküsünü taşımaktadır” (Akbaş ve Çalışkan, 2020: 1212).

Futbol sahalarında en çok dikkat çekilen değerlerden birinin de kadına karşı işlenen suçlar ve buna bağlı olarak adalet değeri olduğu görülmektedir. Örneğin Kırıkkale'de eski eşi tarafından öldürülen Emine Bulut için Çarşı taraftar grubu “Yeter ulan! #eminebulut” (Sadakoğlu vd., 2020: 3738) diye tweet atmıştır. Genç Fenerbahçeliler grubu da aynı cinayet için “Susmayacağız, alışmayacağız. Kadın cinayetlerine son. #EmineBulut” (Sadakoğlu vd., 2020: 3741) diye tepki gösterdikleri tweeti atmıştır. Çarşı Ankara grubu ise Muğla'da öldürülen Pınar Gültekin için uzun bir tweet atarak bu ve benzeri durumların karşısında olduklarını ve failerin en ağır şekilde cezalandırılmasını istediklerini belirtmişlerdir: “Ne yazık ki ülkemizde her geçen gün artan kadına şiddetin basına yansıyan son kurbanı vahşice katledilen Pınar Gültekin'in acısını yürekten paylaşıyoruz. Şiddetin, tacizin, tecavüzün her türlüşünün dil, din, ırk fark etmeksizin her zaman karşısında en sert şekilde durduğumuzu ve duracağımızı tekraren belirtiyoruz. Bu yaşanan kan donduran olayın failinin en ağır şekilde cezalandırılmasını ve artık bir gülüşün dahi soldurulmamasını temenni ediyoruz. Alışma, susma, unutma” (Şahin, 2020: 90).

Misafirperverlik de futbol oyunu içinde farklı şekilleri ile görülen bir değerdir. Bilindiği üzere futbol maçları takımların kendi sahalarında ve rakiplerinin sahalarında oynanır. Her ne kadar taraftarlar rakip de olsalar, kendi sahalarında ağırladıkları rakip takımın taraftarlarına ev sahipliği yaparak misafirperverlik değerine de destek verirler. Örneğin 1453 Kasımpaşa Taraftar Derneği üyeleri, Konyaspor taraftarlarını karşılamış, dernek binasında misafir etmişlerdir. Trabzonspor-Kayserispor maçı için Trabzon'a gelen Kayserispor taraftarları Trabzonspor taraftarları ile öğle yemeğinde buluşmuşlardır (URL-34, URL-35).

İnsan sevgisi ve eşitlik değeri de futbol taraftarlarının önemsedikleri ve destek verdikleri bir değerdir. Örneğin Beşiktaş taraftar grubu dünyanın en büyük futbol kulüplerinden olan Barcelona'nın siyahi oyuncusu Samuel Eto'o'ya birçok maçta yapılan ırkçı tezahüratlar nedeniyle “Çarşı Irkçılığa Karşı - Hepimiz Eto'yuz!” pankartları ile destek vermiştir (URL-38). Amerika Birleşik Devletleri'nde polis şiddeti sonucunda öldürülen siyahi vatandaş George Floyd'un “Nefes alamıyorum” sözüne atıfta bulunarak ırkçılığa karşı duruşlarını attıkları tweette belirtmişlerdir: “Biz de nefes alamadık. Irkçılığı ve yapılan bütün ırkçı eylemleri kınıyoruz. Yaşadığımız ve nefes aldığımız bu dünya hepimizin...” (Şahin, 2020: 93).

Taraftarların camianın vefat eden yöneticilerine, futbolcularına ve taraftarlarına vefa göstererek onları belirli günlerde anmaları vefa değerine destek verdiklerini göstermektedir. Örneğin Genç Fenerbahçelilerin vefat eden tribün lideri Sefa Kalya için Genç Fenerbahçeliler Twitter

hesaplarından “Sefa reis bir gün toprak olur biz de geliriz. Sen varmışçasına sürüyor mücadelemiz. #İyikiDoğdunSefaReis” (Sadakoğlu vd., 2020: 3741) diye tweet atmışlardır. Fenerbahçe kulübü ise daha önce vefat eden tribün liderleri ve amigolarının resimlerini tribün koltuklarının üzerine asmışlar ve bu görüntünün üzerine “Aramızdan ayrılan tribün emekçilerimiz Beşiktaş maçı öncesinde Vodafonepark’ta yerini aldı. Siz hep bizimlesiniz, kalbimizdesiniz” (Şahin, 2020: 149) yazılı bir tweet atmışlardır. Futboldaki vefa rakipleri de birleştirmektedir. Örneğin Genç Fenerbahçeliler ezeli rakipleri Galatasaray’ın vefat eden tribün liderlerinden Alpaslan Dikmen’i attıkları bir tweetle anmışlardır: “Galatasaray tribünlerinin efsanesi Alpaslan Dikmen’i vefatının 11. yılında saygı, sevgi ve rahmetle anıyoruz” (Sadakoğlu, vd., 2020: 3741). Fenerbahçe, eski başkanlarından olan Faruk Ilgaz’ın ölüm yıl dönümü nedeniyle bir paylaşım yapmıştır: “Kulübümüze başkanlık yaptığı toplam 13 yılda 5 lig ve 1 balkan kupası şampiyonluğu yaşamış efsane başkanlarımızdan Faruk Ilgaz’ı sevgi, saygı ve rahmetle anıyoruz” (Şahin, 2020: 150). Yine Beşiktaş Jimnastik Kulübü’ne 1984 ile 2000 yılları arasında kesintisiz başkanlık yapan ve 2014 yılında vefat eden Süleyman Seba vefatının yıl dönümlerinde birçok kulüp ve taraftarı tarafından saygıyla anılır (URL-80).

Japon taraftarlar, maçlardan sonra tribünde biriken çöpleri toplayarak stadyumu temiz bırakmaları ile bilinirler (URL-16). Japonya millî takım oyuncularını ise maçlardan sonra soyunma odasını temiz bırakarak stadyumdan ayrılırlar ve bununla ilgili görseli basın ile paylaşırlar (URL-17). Japon futbolcu ve taraftarlar bu davranışlarıyla temizlik ve sorumluluk değerine tüm dünyanın gözleri önünde önemli bir destek vermektedirler. Hatta onların bu davranışları başka kulüp taraftarlarını da etkilemiştir. Örneğin Konyaspor’un taraftarları da benzer uygulamalara başlamışlardır (URL-18).

Taraftarların destek verdikleri bir başka değer ise doğayı korumadır. Örneğin Galatasaray taraftarları 15.276 adet fidan bağışında bulunurken (URL-25) Karşıyaka taraftar grubu ise maça gider gibi orman yangınlarını söndürmeye gitmişlerdir (URL-26). Bir araya gelen taraftar grupları daha temiz bir doğa için birlikte hareket ederek doğadaki çöpleri de toplamaktadırlar (URL-19).

Birçok ülkede alkol kullanımdan kaynaklı trafik kazaları, kavgalar yaşanmaktadır. Bu bağlamda taraftarların dikkat çektikleri ve destekledikleri bir başka değer sağlık ve güvenlik olduğu görülmektedir. Bu şekilde futbolun toplum kurallarına destek verdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Beşiktaş taraftar grubu Çarşı bir Galatasaray maçı öncesinde resmî sitelerine alkol karşıtı bir slogan yerleştirip, maç günleri alkol alınmamasını istemiştir (URL-39). Fenerbahçe Kulübü’nün yakın zamanda başlattığı bir uygulama ise kanser hastası veya engelli çocuklara yöneliktir (URL-81). Futbolcular maç seremonisine çıkarken kanser hastası veya engelli bir çocuk tablet üzerinden sahaya bağlanmakta ve bir futbolcu elinde tuttuğu tabletle çocuğu kameralara göstermektedir. Böylelikle hastanedeki çocuk, futbolcular ile çevirim içi olarak maç öni seremoniye çıkmış olmaktadır.

Beşiktaşlı taraftarlar bir maçta “Çocuk pornosuna hayır” pankartı açmıştır. İstanbul Başakşehir Ahmet Kabaklı İlköğretim Okulu öğrencileri ise “Renklerin kardeşliği” projesi kapsamında Galatasaray’ın kendi sahasında oynadığı bir maça gelerek “Küfür etmeyin babam beni maça göndermiyor” yazılı pankart açmışlardır (URL-36, URL-37). Tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 salgını karşısında Çarşı taraftar grubu; “Maskeler yukarı eller aşağı, önlemlerle covid-19 ile başa çıkmak zor değil” (Şahin, 2020: 101) diye tweet atmışlardır.

Eğitim veya Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Bascom, anılan makalesinde folklorun üçüncü işlevinin eğitim işleri olduğunu belirtir (Bascom, 2005: 140). Futboldaki birçok uygulamaya; insanların inançları, gelenek, görenek ve değer yargıları hakkında bilgi verir. Bunların yaşatılmasında, desteklenmesinde, yeni nesillere aktarılmasında önemli bir işlevi yerine getirir. Futbol kulüplerinin saha içinde ve dışında futbolcu, yönetici veya taraftar eliyle eğitim ve kültürü destekleyen etkinlikleri bulunmaktadır. Bunlar arasında okul yaptırmak, okulun tadilatını üstlenmek, mevcut okullara kütüphane kurmak, kırtasiye yardımında bulunmak, burs vermek, kitap okuma etkinlikleri düzenlemek gibi toplum nezdinde beğeniyle karşılanacak, destek bulacak ve toplumsal bağları güçlendirecek birçok önemli etkinlik bulunmaktadır. Bu durum futbolu, spor ve eğlence odağından çıkarak eğitime ve kültürel aktarıma katkı sağlayan bir etkinlik hâline getirir. Örneğin İnegöl Fenerbahçeliler Derneği Bursa’nın İnegöl

ilçesine bağlı Hamamlı Köyü'nde bir ilköğretim okulu yaptırmıştır (URL-46). Beşiktaş ise Adıyaman, Gaziantep, Iğdır ve Van illerinde okul yaptırmıştır (URL-48). Galatasaray taraftar grubu ülke genelinde yaklaşık 140 adet kütüphane açmıştır (URL-44). Trabzonspor taraftarları yardım kampanyası çerçevesinde, Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesinde bulunan Şüveyhan Köyü İlköğretim Okulu'nda yüzlerce kitaptan oluşan bir "Trabzonspor Kütüphanesi" kurmuşlardır (URL-45). Fenerbahçe ise kulüp efsanelerinden Lefter Küçükandonyadis ve Can Bartu'nun adlarının verildiği Düzce ve Bolu'da iki adet kütüphane yaptırmıştır (URL-47). Galatasaray ve Fenerbahçe taraftar kulüplerinin okullara kırtasiye ve giyecek yardımında buldukları etkinlikler de mevcuttur (URL-49).

Kulüplerin veya taraftarların eğitime destek verdiklerini gösteren bir başka faaliyetleri ise burs vermeleridir. Örneğin Fenerbahçe'nin daha önceki dönemlerde teknik direktörlüğünü yapan Jorge Jesus ve futbolcular Anadolu'da 100 kız öğrenciye burs vermiştir. Aynı kulüp 2014 yılında Manisa'nın Soma ilçesindeki çocukların eğitim masraflarını karşılamak amacıyla Soma yazılı tişörtleri satışa çıkartmış ve yaklaşık 150 bin lira gelir elde edildiğini belirtmiştir. (URL-50). Öğrencilere eğitim bursu verme faaliyetlerini doğrudan ve dolaylı olarak Beşiktaş, Trabzonspor ve Galatasaray kulübünün de yaptığı görülmektedir (URL-51).

Taraftar gruplarının veya bazı kamu kurum ve kuruluşlarının stadyumları veya parkları kitap okuma etkinliklerinde kullandıkları görülmektedir. Bu faaliyet, eğitimin desteklenmesine veya kitap okuma kültürünün daha geniş kitlelerce kazanılmasına imkân sağlamaktadır. Bu etkinliklerin bazıları boş stadyumlarda, bazıları ise maç esnasında 5 dakikalık zaman dilimlerinde futbolcular veya taraftarlar tarafından yapılmaktadır. Örneğin Trabzon'da Mehmet Âkif Ersoy Ortaokulu tarafından "Her zaman her yerde okuyoruz" projesi kapsamında Akyazı Stadyumu'nda kitap okuma etkinliği yapılmıştır (URL-52). Gaziantepsporlu taraftarlar 'Gençlik Kitap Okuyor' sloganıyla futbol severleri kitap okuma etkinliğine davet etmişlerdir (URL-53). Batman'da ise 'Batman okuyor' projesi kapsamında, futbol sahasında bir araya gelen 2 bin öğrenci, ellerinde kitaplarla "Oku" yazısını oluşturmuşlardır (URL-54). Bitlis, Samsun, Konya ve Trabzon'da da futbolcular maç öncesinde veya esnasında küçük bir ara vererek kurum yetkilileri, hakemler ve futbolcular ile birlikte kitap okumuşlardır. Hatta bu gibi etkinliklere kaymakamların, il ve ilçe milli eğitim müdürlerinin de katılımı sağlanarak faaliyetin etki oranı artırılmaya çalışılmıştır (URL-55).

Futbol kulüpleri armaları ile de eğitim veya kültürün gelecek nesillere aktarılmasında rol almaktadır. Örneğin Konyaspor'un logosunda bulunan çift başlı kartal, Anadolu Selçuklu Devleti'nin simgesidir. Osmanlıspor'un armasının içindeki altı hilal Osmanlı Devleti'nin 6 asır yaşamasını, 6 hilalin etrafındaki 99 nokta Allah'ın 99 ismini, armanın dış yüzeyindeki 36 nokta ise Osmanlı Devleti'nde padişahlık yapanları ifade eder. Roma kulübünün armasında Roma'yı kurtaran Romus ve Romulus adlı iki kardeşin hikâyesi tasvir edilmiştir. Efsaneye göre bu iki küçük çocuğu dişi bir kurt büyütür. Liverpool'un armasındaki kuş, yarı kartal olan mitolojik bir kuştur (İmamoğlu ve Ceylan, 2019: 513).

Diğer yandan Beşiktaş, Trabzonspor ve Galatasaray taraftarları muhtelif maçlarda açtıkları "Cennet vatanın kutsal şehitleri ruhunuz şad olsun", "Kılıçla alınan vatan asla satılmaz", "Hepimiz Mustafa Kemal'iz", "Özgürlüğümüz İçin Çanakkale'de 250.000 şehit verdik bilirsiniz", "Vatanımızın bütünlüğü için herkes canını vermeye hazır bilir misiniz?" (Dikici, 2008: 61), "Fatih'in fethettiği, Yavuz'un yönettiği, Kanuni'nin doğduğu efsane şehir Trabzon!" (Can ve Cengiz, 2022: 19) ve "Çanakkale ruhu Afrin'de" (Can ve Cengiz, 2022: 19) yazılı pankartlar ile tarihî kişi ve olaylara gönderme yapmışlardır.

Futbolda eğitim ve kültürün desteklendiği bir başka alan ise Türkçesi "dürüst oyun" olan "kurallara ve karşılıklı hoşgörüyü bağlı kalınarak oynanan oyun" (TDK, 2019: 739) anlamına gelen "Fair Play Ödülleri"dir. Bu ödüller Türkiye'de Milli Olimpiyat Komitesi (TMOK) tarafından her yıl düzenlenen törenle verilir. Komitenin resmî internet sayfasında bu ödüllerin fair play bilincinin ülke genelinde yaygınlaşması için örnek davranışlar sergileyen kişi ve kuruluşların takdir ve teşvik edilmeleri, genç kuşakların bu yönde özendirilmeleri amacıyla kişi ve/veya kuruluşların aday gösterildiği (URL-82) belirtilir. Konuyla ilgili çok sayıda gösterilebilecek davranış bulunmaktadır. Örneğin geçmiş yıllarda bu ödüllere Altay Spor Kulübü'nü gönüllü olarak çalıştırarak Süper Lig'e çıkaran Mustafa Denizli, Paris Saint-Germain ile oynadıkları Şampiyonlar Ligi maçında dördüncü

hakemin Pierre Webo'ya ırkçı sözler sarf ettiği gerekçesiyle onurlu bir şekilde sahadan çekilen Başakşehir Futbol Kulübü, ceza sahası içinde yerde kaldıktan sonra penaltı noktasını gösteren hakeme pozisyonun penaltı olmadığını söylemesine rağmen hakemin kararını değiştirmemesi ve penaltı vuruşunu bilerek gole çevirmeyen Kırgız futbolcu Beknaz Almazbekov (URL-82) aday gösterilmiştir. Bu gibi örnek davranışlar desteklenerek bir bakıma centilmence davranmak, saygılı olmak, düşüne yardım etmek, ahlaki davranmak gibi kültürel öğelerin aktarımı ve değerler eğitimi gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Kişisel ve Toplumsal Baskılardan Kaçıp Kurtulma İşlevi

Bascom, dördüncü sırada farklı ürünlerden örnekler vererek folklorun kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma gibi önemli bir işlevi de yerine getirdiğini belirtir (Bascom, 2005: 142-146). 20 ve 21. yüzyılın modern insanı gündelik yaşamın sıkıntılarında, yoğunluğundan, baskılarından kaçıp kendisini rahatlatıcı şeyler söyleyeceği, davranışlarda bulunacağı etkinlikleri arar, bunlara izleyici veya uygulayıcı olarak katılır. Günümüzde futbol, bu tavrın tezahürat yaparak, pankart açarak, sosyal medya hesaplarından paylaşımda bulunarak, organizasyonlara katılım sağlayarak gösterilebileceği çok elverişli bir alandır. Çünkü futbol oyununun içinde, katılımcılar stadyum içerisinde, ekran başında, sosyal medyada slogan, sevinç çığlıkları atma, sinir krizine girme, ağlama, kırma dökme, pankart açma, eleştirme, itiraz etme, destekleme hatta küfretme gibi nadiren bedel ödeyeceği özgürce davranışlar sergileyebilir. Çünkü bu davranışların neredeyse hemen hepsi futbolda doğal karşılanır.

Futbolun tüm paydaşlarının bu işlev ile uyumlu davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Taraftarların yaptıkları tezahürat ve açtıkları pankartlarda; kendi kişisel yaşantısına, futbolcunun kötü oyununa, teknik adamın yanlış tercihlerine, kulüp yönetiminin kötü yönetimine, rakip takımların futbolcu, taraftar ve yöneticilerine, yerel, merkezî ve uluslararası yönetimlerin kararlarına karşı tepkisel bir tavır oluşturduğu söylenebilir. Bu duruma bağlı olarak futbolseverler söylem ve davranışlarıyla anılan baskılardan kaçıp kurtulmaya çalışır. Bu davranışların dışı vurulabildiği en belirgin alan ise pankart, tezahürat, yürüyüş ve sosyal medya paylaşımlarıdır. Nitekim Türkiye'deki tezahürat ve pankartların birçok işlevlerinin yanı sıra protesto etme, eleştirme işlevlerini de önemli ölçüde yükledikleri görülmektedir (Doğan, 2017: 46). Çünkü futbol bazen baskılardan kaçılacak, sınımlanacak ve yeniden motive olunacak tepkisel, güvenli ve heyecanlı bir limandır. Bu alanda sosyal hayatta başarılı olamayıp sportif olaylardan motivasyon kazanarak yaşamını sürdüren insanları görmek mümkündür. Özel hayatında tepkisini koyamayan kişiler tribünde herkese bağırır, çağırır (Tüzün, 2018: 102).

Örneğin İstanbul Başakşehir'deki Atatürk Olimpiyat Stadyumu dünyanın en büyük ve en önemli statları arasında gösterilmektedir. Ancak yapıldığı günden bu yana stadın çok rüzgâr alması, tribünlerin yeşil sahaya uzak olması, toplu taşımada yaşanan zorluklar ve trafik yoğunluğunun olması gibi sebeplerle tartışmaların odağında olmuştur. Bir taraftar “Zulümpiyat stadi” yazılı pankart açarak bu duruma sebep olan yöneticilere tepkisini ifade etmiştir (URL-56). Aynı statta trafik problemini bir başka taraftar ise ev sahibi takımın taraftarlarının rakip takım oyuncu ve taraftarlarını korkutmak, konsantrasyonlarını bozmak için klişe bir slogan olan “Burası Samiyen/Kadıköy/İnönü buradan çıkış yok” sözünü “Burası Olimpiyat buradan çıkış yok. Çok trafik oluyor” (URL-57) diyerek eleştirmiştir.

Beşiktaş taraftarları kendi sahalarında oynanan bir maçın geç saatte başlamasına ise “Bu saatte maç mı olur be kardeşim daha Keşan'a gideceğiz” (URL-60) yazılı pankart açarak tepki göstermişlerdir. 2012 yılında Galatasaray taraftarı bir maçta Türkiye Futbol Federasyonunun aldığı kararlar ve açıklamaları sebebiyle beyaz mendil sallayarak protesto etmişlerdir (URL-69).

Önceki yıllarda futbol kulüplerine kötü tezahürat veya saha içindeki olaylardan dolayı tribün kapatma cezası veriliyordu. Bu ceza belli bir dönem saha kapatma değil tribünlerin sadece çocuk ve kadın taraftarlara açılması şeklinde değiştirilmişti. Bursaspor'un bu minvalde almış olduğu bir ceza sebebiyle tribünlerine gelen kadın taraftarlar “Cezalı olduğumuz için değil, sevdalı olduğumuz için geldik” (URL-62) yazılı pankart açarak futbol seyirciliğinin sadece erkeklere has bir özellik olmadığına dikkat çekmişlerdir. Kadın taraftarlar bu davranışlarıyla aynı zamanda toplumun bu konudaki algı ve beklentisine karşı da bir tepki göstermişlerdir.

Taraftarlar, yanlış yapılan transferler, yüksek bilet fiyatları veya kulübün kötü gidişatı gibi durumlardan kulüp yöneticilerini sorumlu tutarak onları protesto etmekte ve istifaya davet etmektedirler. Örneğin Fenerbahçe taraftarları başkanları Aziz Yıldırım'ı teknik direktörleri Aykut Kocaman'ın istifa süreci ile ilgili kararlarından dolayı protesto etmişlerdir (URL-70). Beşiktaş taraftarı ise alınan kötü sonuçlardan yönetimi sorumlu tutarak 2023 yılındaki bir maçın ilk 5 dakikasında sırtlarını sahaya dönerek takımı ve yönetimi protesto etmiştir (URL-71).

Futbol, kulüp bünyesinde başlayan ardından ulusal ve uluslararası yönetimlerin almış oldukları kararlar çerçevesinde oynanan bir organizasyondur. Kulüp yönetimleri veya taraftarlar zaman zaman üst düzey yönetimler ile çatışma yaşamaktadır. Onların aldıkları kararlara ise genellikle taraftarlar kolektif bir tepki verirler. Örneğin Genç Fenerbahçeliler bir dönem Fenerbahçelileri Türkiye Futbol Federasyonu'nun karar ve uygulamalarına karşı federasyonun önemli bir gelir kaynağı olan maç izleme üyeliklerini iptal etmeye davet etmiştir: "Fenerbahçe İçin Üyeliğini İptal Et. Fenerbahçe İçin Dekoderini Sök. En Yakın Bayiye Git, Üyeliğini İptal Et" (Şahin, 2020: 139). Fenerbahçe'nin amigolarından Yücel Aslan federasyonun kararlarına karşı "Taraftarları galeyana getirip, işfale sürüklemek için yapılabilecek en büyük kışkırtmayı kasıtlı bir şekilde Nihat Özdemir federasyonu yapmıştır. Ya Nihat Özdemir federasyonu istifa eder ya da Fenerbahçe'nin büyük taraftarı gerekeni yapar" (Şahin, 2020: 145) yazılı bir tweet atmış, Genç Fenerbahçeliler de bu tweeti yeniden göndermişlerdir.

Almanya'da ise taraftarlar birlikte hareket ederek farklı bir protestoya başvurmuşlardır. Taraftarlar sürekli değişen yayıncı ve artan maliyetler sebebiyle birçok maçın ilk 12 dakikasında sessiz kalmış, daha sonra sahaya para, çikolata ve tenis topu gibi maddeler atarak maçın beş dakika durmasına sebep olmuşlardır (URL-72). İngiltere'de ise maç biletlerinin çok pahalı olmasını Liverpool taraftarları maçın ilk 20 dakikasına geç kalarak protesto etmişlerdir. (URL-73) İtalya'da da SS Lazio kulübünün sahibi ve başkanı 6 maçta alınan 5 mağlubiyetten sonra protesto edilmiştir. 2015- 2016 sezonunda bazı taraftarlar, antrenman sahasının dışına 10 torba gübre atarak, "Bizi b*ktan b*ka boğmak istiyorsun, ancak önce onları sana yedirmek istiyoruz" mesajıyla başkanlarını protesto etmişlerdir (URL-74).

Futbol sahalarında bazı olumsuz durumlar da görülmektedir. Bunların başında küfürlü tezahüratlar ve pankartlar yer almaktadır. Kulüp ve federasyon yönetimleri bu durumu önleyebilmek için birçok yaptırıma başvurmuştur. Bu yaptırımlara maruz kalmak istemeyen taraftarlar, halk edebiyatı ürünlerinde karşılaşılan örtük anlamaı benzeyen uygulamalar ile bu durumu ifade etmeye çalışmaktadır. Örneğin Karşıyaka spor kulübünün taraftarları stada küfürlü pankart yerine okutulunca küfür çıkan karekodlu pankart ile girmiştir (URL-58). Beşiktaş taraftarı ise rakiplerini kızdırmak için "B.k. yediniz" yazmak yerine soy isminin ilk harfi ile forma numarasının birleşiminden ilhamla kendisine kısaca Q7 denilen ve etkili oyunuyla bilinen Ricardo Quaresma'ya atıfta bulunarak "BQ7niz" yazmışlardır (URL-59). Galatasaray taraftarı bir maçta en büyük rakipleri olan Fenerbahçe kulübünün başkanı Ali Koç'un soy ismine atıfta bulunarak "Sen 'Koç'san biz çobanız" (URL-61) diyerek ondan üstün olduklarını ifade etmişlerdir.

Taraftarlar takımlarının oyunlarından memnun olmadıklarında kulüp yöneticilerine, futbolculara veya futbolcular üzerinden kendi yakınlarına eleştirel sözler ile tepki göstermektedirler. Örneğin sevdiği kişiden istediği ilgiyi göremeyen bir Beşiktaş taraftarı bireysel yetenekleri, çalımları ve az pas vermesi ile bilinen Ricardo Quaresma'nın bu özelliğine göndermede bulunduğu "Q7 gibisin Yasemin hiç pas vermiyorsun" (URL-63) yazılı pankart ile sevdiği kişiye tepki göstermiştir. Yine Beşiktaşlı taraftarlar, takımlarının kötü oynayarak devamlı mağlubiyet almalarını oyuncularının gece kulüplerine gitmelerine bağlamışlardır. Taraftarlar, mağlup oldukları bir maçtan sonra takımlarını en yakın gece kulüplerinin yerlerini tarif eden pankartlarla havaalanında karşılamış ve tepkilerini göstermişlerdir. (URL-66). Aynı taraftar grubu futbolcuların kulüpten çok yüksek rakamlarda para almalarına rağmen başarılı bir futbol ortaya koyamayışlarını tribünde; "Milyarlar, dolarlar istiyorsunuz, taraftarla dalga geçiyorsunuz, formanın hakkını vermiyorsunuz, formaları çıkarın, çıplak oynayın!" diye yaptıkları tezahürat ile protesto etmişlerdir. Kulübün önemli futbolcularından Tümer Metin'in farklı bir takıma transfer olmasına ise; "Gitsen ne fark eder, kalsan ne fark eder? Aldığın dolarlar, elbet bir gün biter / Beşiktaş Çarşı'sı, erkeğe küfreder / İşte sen bu kadar zavallısın Tümer!" (Doğan, 2017: 95-96) diye yaptıkları tezahürat ile tepki göstermişlerdir.

Tribünlerde gündelik yaşamın sıkıntılarını aşamayan kişilerin bu durumlara çözüm aradıklarını, tepki göstererek rahatladıklarını, toplumsal veya kişisel baskıdan kaçış için başvurdukları sıra dışı yöntemleri görebilmek mümkündür. Eşinden boşanamayan bir taraftar yaşadığı durumdan bir kaçış olarak tribünde “Cansu benimle boşanır mısın?” (URL-64) yazılı bir pankart açmıştır. Sevdiği kişiden karşılık göremeyen bir taraftar ise duygularını ve sitemlerini tribüne; “Koca bir sezon bağırdım benle çık diye / Hiç takmadı Meltem Hanım beni bir kere / Ben bu sene rezil oldum bizim tribüne / Yeter artık Meltem Hanım, şans ver bir kere!” (Doğan, 2017: 99) diye söylediği tezahürat ile ifade etmiştir. Futbol, milyonları peşinden sürükleyen etki alanı çok geniş bir oyundur. Ancak futbol ile hiç ilgilenmeyen ve bu oyunu tamamen gereksiz gören, insanların ilgisine anlam veremeyen, hayatta daha önemli şeylerin olduğunu söyleyen çok sayıda kişi de bulunmaktadır. Bu kişilerin baskılarından bunalan bir başka taraftar ise “Evde çoluk çocuk aç, biz buradayız” (URL-65) yazılı pankart ile kendisine yapılan eleştiri ve baskılara karşı farklı bir tepki göstermiştir.

Bir dönem dünyada ve Türkiye’de etkisini gösteren kuş gribi hastalığı insanlarda toplumsal ve kişisel baskı oluşturmuştur. Galatasaraylı taraftarlar bu durumu rakipleri Fenerbahçe’nin simgesi olan “kuş” a atıfta bulunarak oynadıkları maçta Fenerbahçe’yi yeneceklerini ve böylelikle kuşlardan bulaşan gribi yok edeceklerini “Bu gece kuş gribini Samiyen’e gömüyoruz” (URL-67) yazılı pankart ile ifade etmişlerdir. Beşiktaş’ın farklı yönleriyle dikkat çeken taraftar grubu Çarşı’nın bazen söylem ve davranışlarıyla kulübün önüne geçtiği, farklı amaçlara hizmet ettiği söylenmiştir. Hatta grup, bu gibi eleştirileri sebep göstererek bir dönem faaliyetlerine son vermiştir. Grup üyeleri oluşan baskıya “Çarşı’yı satın alacak para henüz bulunmadı” (URL-68) yazılı pankart açarak tepki göstermiştir.

Sonuç

Futbola duyulan ilgi, tarih boyu artarak devam etmiştir. Bunun başlıca sebebi futbolun sadece bir oyun olarak kalmayıp, çünkü bu oyun maddi bir ürün olmakla birlikte sosyokültürel bir unsurdur. Sahadaki yirmi iki oyuncuyla sınırlı kalmayarak yönetici ve izleyicileri ile kolektif bir şekilde oynanmaktadır. Ana bileşenlerinin haricinde yayıncısı, yorumcusu, malzemecisi, reklamcısı gibi birçok katılımcısı da vardır. Tüm bu kişilerin arasında para veya şöhret kazanmadan futbolu takip eden, izleyen, zaman ve para harcayan tek kesim taraftardır. Bu duruma çalışmada kuramsal bir yaklaşım olan işlevselcilikle cevap aranmış ve bazı önemli bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre futbol, Bascom’un belirlediği dört işlevi de karşılamaktadır. Bu durum, dünya ve Türk futbolundan birçok örnekle ortaya konulmuştur. 21. yüzyılın modern insanı için futbol, özellikle kent yaşamında birçok işlevi yerine getirmektedir. Taraftarlar, futbol dairesinde bazen farkına bile varmadan bu işlevlerle tatmin olurlar. Futbolun taraftarı bir maçın öncesinde, esnasında ve sonrasında hoş vakit geçirerek eğlenir. Dünyayı kendisine anlamlı kılan değerlere, kurallara ve törelere destek bulur. Önemine inandığı eğitimin ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasında izleyici veya icracı olarak rol alır. Hayatı boyunca üstesinden gelemediği toplumsal veya kişisel baskılara kısa süreliğine de olsa başkaldırır veya bunları unuttur. Futbolun saha içi ve dışındaki tezahürat, pankart, mücadele gibi bazı bileşenleri ve bunların taşıdığı anlam; sözlü kültür unsurlarının seyir zevki, mizahı, anonimleşmesi, halk yaratması olması, örtük anlam taşıması gibi özellikleriyle benzerlikler gösterir. Futbolla ilgili haber, yorum ve görsel içeriklerin; taraftar, futbolcu ve yöneticiler eliyle sosyal medya platformlarına taşınması futbolun işlevlerini daha geniş kesimlere ulaştırmış ve bunlara yeni bir boyut kazandırmıştır. Aslında bu durum şimdiye kadar halk bilimcilerin çok fazla eğilmediği ve *futbol folkloru* olarak isimlendirilebilecek daha derin ve zengin bir alanın varlığına işaret etmektedir. Yapılacak yeni çalışmalar ile futbol folklorunun daha farklı kişisel, toplumsal, yerel, ulusal ve uluslararası işlevlerini ve örneklerini tespit etmek mümkündür.

Sonnotlar

1.AÇA, M. ve YOLCU M. A. (2017). “Folklorda Örtük ve Bozuk İşlev”, *Folklor/Edebiyat*, S. 90, 49-60.

Kaynaklar

ABDÜRREZZAK, A.O. (2015). “Futbolun Gizemli Dünyasının Sosyo-Kültür, Kimlik ve Mitoloji Bağlamında Değerlendirilmesi: İki Kulüp Örneği”. *Gazi Türkiyat*, 16, 51-69.

- AKBAŞ, Ö. U. ve ÇALIŞKAN, S. (2020). “Öykü Anlatıcılığı ve Futbol: ‘Dört Büyükler’in İnternet Sitelerinde Aktarılan Öyküler Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 1200-1233.
- AKIN, E. (2021). “Kültürel İhtiyaçlar ve Tepkiler Bağlamında Malinowski’nin İşlev Teorisine Göre Siirt Menkıbelerinin İncelenmesi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 334-355.
- BASCOM, W. R. (2005). Folklorun Dört İşlevi. *Halkbiliminde Kuram ve Yaklaşımlar 2*. (Çev.: Feyza Çalış), 125-151. Ankara: Geleneksel Yayıncılık. (Yayına Hazırlayanlar M. Öcal Oğuz – Selcan Gürçayır)
- BAŞGÖZ, İ. (1996). *Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu), Folkloristik / Umay Günay Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BOZKURT, M. (2019). *Futboldaki İnanış ve Ritüellerin Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BUĞRA, M. G. (2006). “Alternatif Bir Cumhuriyet, Din Ya Da Yaşam Biçimi: Fenerbahçe Kulübü ve Taraftar Grubu”. *Millî Folklor*, Y. 18, S. 71, 16-21.
- CAN, H. E ve CENGİZ, R. (2022). “Popüler Bir Spor Alanı; Futbol, Sosyolojik Bir Yaklaşım”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 87, 15-24.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2021). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemlerine Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEVER, A. (2013). “Futbol Taraftarlarının Yeni Mabedi: Dısneystat’ların Doğuşu”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, 93-106.
- DİKİCİ, S. T. (2008). *Türkiye’de Taraftarın Siyasal ve Sosyal Profili: Beşiktaş JK ve Çarşı Grubu Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, M. D. (2017). Bir Halk Yaratması Olarak Futbol Tezahüratları: Beşiktaş Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EKER, G. Ö. (2010). “Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş”. *Millî Folklor*, Y. 22, S. 85, 173-182.
- EKİCİ, M. (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- GÜLTEKİN SALMAN, G. ve GİRAY, C. (2010). “Bireylerin Futbol Taraftarı Olmasını Etkileyen Güdüler ile Sadakat Arasındaki İlişki: Fenerbahçe Taraftarları Üzerine Bir Uygulama”. *Öneri Dergisi*, S. 33, 89-97.
- HACISOFTAOĞLU vd., İ. (2012). “Hayali Cemaatler Olarak Taraftar Toplulukları: Ankaragücü Taraftar Grupları Örneği”. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23(4), 159-176.
- İMAMOĞLU G. ve CEYLAN L. (2019). “Futbol Takımlarında Arma, Logo ve Maskot Kullanımı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 66, 509-517.
- KAYA, M. ve BÜYÜKBAYKAL, G. (2019). “Tüketim Toplumu Bağlamında Futbolun Endüstrileşmesi: 3 Büyük Takım Tarafları Üzerinden İnceleme”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (UKSAD), C. 5, S. 2, 683-783.
- KUPER, S. (2014). *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir*. (Çev.: Sinan Gürtunca), İstanbul: İthaki Yayınları
- KURU, E. (2009). “Türkiye’de Spor Seyircilerinde Oluşan Kitleselel Tezahüratın Geleneklerle İlişkisi”. *Millî Folklor*, Y. 21, S. 82, 158-163.
- MALINOWSKİ, B. (1990). *İnsan ve Kültür*. (Çev.: M. Fatih Gümüş), Ankara: Verso Yayıncılık.
- ONGUN, G. (2005). “Dar Alanda Kısa Paslaşmalar: Futbol Deyimleri”. *Millî Folklor*, Y. 17, S. 67, 78-81.
- ÖRNEK, S.V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- ÖZARSLAN, M. (2016). Totem Yapmak: Spor Müsabakaları <Futbol Maçları> Örneğinde Uğurla İlgili Kimi Uygulamalar. 4. **Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu (29 Eylül-1 Ekim 2016)**, 671-677.
- ÖZDEMİR, N. (2017). *Kültür Bilimi ve Yönetimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- SADAKOĞLU, M.C., EMEK KORKMAZ, Ö., VATANSEVER, Ö. ve BAYRAK, T. (2020). “Dijital Taraftar: Instagram’da Yer Alan Futbol Taraftar Sayfalarının Futbol Dışı Konularda Üretmiş Oldukları İçeriklere İlişkin Netnografya İncelemesi”. *Turkish Studies - Social*, 15(8), 3727-3745.
- SOLMAZ, B. ve BARİTCİ, F. (2019). “Mohamed Salah Üzerinden Popüler Kültür ve Futbol İlişkisini Yeniden Düşünmek”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 127-138.
- ŞAHİN, M. (2020). *Türkiye Süper Ligi Futbol Takımlarının Sosyal Medya Üzerindeki Taraftar Organizasyonlarının İletişimi ve Yönetime Olan Etkilerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük (2019). Ankara: TDK Yayınları.
- TEPEKÖYLÜ, İ. (2022). *Beşiktaş Jimnastik Kulübü Çarşı Grubu Örneği Üzerinden Taraftar Folklorunun İncelenmesi*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- TÜZÜN, H. M. (2018). *Futbol Taraftarlığının Değişen Sosyo-Ekonomik Biçimi Üzerine Nitel Bir İnceleme*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Ç. (2023). “Kültürel Tanıtım ve Aktarım Aracı Olarak Futbol Kulüp Armaları”. *Millî Folklor*, Y. 35, S. 139, 43-57.
- YOLCU, M. A. (2016). Halk Bilimi Araştırma Kuram ve Yöntemleri. *Halk Bilimi El Kitabı*. (Ed.: Mustafa Aça) 225-306. Konya: Kömen Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1: https://tr.wikipedia.org/wiki/Futbol_tarihi (Erişim: 10.10.2023)
- URL-2: <https://www.milliyet.com.tr/cumartesi/efsane-carsi-nin-dogdugu-semt-1723063>,
https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/besiktas-taraftari-derbiye-hazir1265716#google_vignette (Erişim: 10.10.2023)
- URL-3: <https://www.goal.com/tr/galeri-listesi/ye-ic-oyna-fenerbahce-sukru-saracoglu-stadi-etrafinda-yemek-iyebileceginiz-yerler/blt5353a872a8a25fea#cse97a3b013d866acb>,
<https://www.sporx.com/futbol/buzz/taraftarlarin-kalbinin-attigi-mekanlarSXGLQ20909SXQ#sira1> (Erişim: 11.10.2023)
- URL-4: <https://www.galatasaray.org/haber/futbol/taraftarin-yeni-bulusma-noktasi-vadistanbul/36544#:~:text=,https://gunceloku.com/galeri/ultraslan-nerede-toplaniyor-1-8282>
- URL-5: <https://www.aa.com.tr/tr/dunyadan-spor/katarin-cazibe-merkezi-vakif-carsisi-dunya-kupasi-taraftarlarini-bekliyor/2736000> (Erişim: 09.10.2023)
- URL-6: <https://ajansspor.com/haber/taraftarindan-iliginc-protesto-takimina-gol-attirdi-355836> (Erişim: 12.10.2023)
- URL-7: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar> (Erişim: 08.10.2023)
- URL-8: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar/16> (Erişim: 10.11.2023)
- URL-9: <https://www.gzt.com/gztmzt/tribunlerde-acilan-10-komik-pankart-2890666> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-10: <https://www.youtube.com/watch?v=g2oRDSsHF1k> (Erişim: 20.11.2023)

- URL-11: <https://www.aa.com.tr/tr/futbol/galatasaray-sampiyonlugu-kutluyor-/2910616>(Erişim: 15.11.2023)
- URL-12: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/fenerbahce-sampiyonlugunu-kutladi> (Erişim:15.11.2023)
- URL-13: <https://www.dailymotion.com/video/x8andg9> (Erişim: 13.11.2023)
- URL-14: <https://www.cnntrk.com/video/spor/futbol/besiktasin-sampiyonluk-kutlamalarina-damgasini-vuran-fotograflar> (Erişim: 05.11.2023)
- URL-15: <https://www.youtube.com/@tahsinhasoglu> (Erişim: 13.01.2024)
- URL-16: <https://onedio.com/haber/saha-icinde-almanya-yi-deviren-japonya-saha-disinda-yaptiklariyla-hayranliginizi-bir-kat-daha-arttiracak-1109413> (Erişim: 01.10.2023)
- URL-17: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/sb-mevlut_tezel/2018/06/21/mactan-sonra-tribun-temizleyen-taraftarlar (Erişim: 01.11.2023)
- URL-18: <https://www.konya.bel.tr/haber/konyaspor-taraftarindan-ornek-davranis> (Erişim: 19.10.2023)
- URL-19: <https://www.haberci18.com/ismail-hakki-esen/25272/> (Erişim: 02.01.2024)
- URL-20: <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/besiktas-taraftari-depremtede-cocuklar-icin-sahayi-oyuncaklarla-donatti/2831781> (Erişim: 10.10.2023)
- URL21:[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_\(taraftar_grubu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_(taraftar_grubu)) (Erişim:10.10.2023)
- URL-22: <https://www.ultraslanuni.com/release/proje-kan-bagisi/> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-23: <https://www.trtspor.com.tr/haber/futbol/fenerbahce-taraftarlarindan-ornek-davranis-241710.html> (Erişim: 08.01.2024)
- URL-24: <https://www.trtspor.com.tr/haber/futbol/super-lig/bursaspor-taraftarlarindan-ornek-davranis-178257.html> (Erişim: 08.10.2023)
- URL-25: <https://www.ultraslanuni.com/release/proje-fidan-bagisi/> (Erişim: 21.10.2023)
- URL-26: <https://www.egeyebakis.com/karsiyaka-taraftarlarindan-ornek-davranis-orman-yanginlarina-kayitsiz-kalmadilar/17250/> (Erişim: 23.10.2023)
- URL-27: <https://www.bolu.bel.tr/fenerbahceli-taraftarlardan-ornek-davranis/> (Erişim: 23.10.2023)
- URL-28: <https://www.milligazete.com.tr/haber/17332527/galatasaray-bayern-munihe-3-1-yenildi-taraftar-gazzeyi-unutmadi> (Erişim:28.01.2024)
- URL-29: mugla.diyinet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=1821 (Erişim: 10.12.2023)
- URL-30: <https://www.sondakika.com/guncel/haber-besiktas-taraftar-dernegi-40-cocugu-sunnet-ettirdi-5006374/> (Erişim: 14.01.2024)
- URL-31: <https://www.aa.com.tr/tr/spor/taraftarlardan-terore-tepki-yuruyusu-/544762> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-32: [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_\(taraftar_grubu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_(taraftar_grubu)) (Erişim: 10.10.2023)
- URL-33: [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_\(taraftar_grubu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_(taraftar_grubu)) (Erişim:10.10.2023)
- URL-34: http://www.kasimpasa.com.tr/tr/haberler/a-takim-haberleri/taraftarlarimizdan-ornek-davranis_1385.html (Erişim: 18.01.2024)

- URL-35: <https://www.yenisafak.com/video-galeri/spor/trabzonspor-ve-kayserispor-taraftarlarindan-ornek-davranis-2177315> (Erişim: 19.01.2024)
- URL-36: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar/16> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-37: <https://www.haber3.com/guncel/kufur-etmeyin-babam-maca-gondermiyor-haberi-1241653>, <https://www.memurlar.net/album/5158/ilginc-pankartlar.html> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-38: [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_\(taraftar_grubu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_(taraftar_grubu)) (Erişim: 10.10.2023)
- URL-39: [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_\(taraftar_grubu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ar%C5%9F%C4%B1_(taraftar_grubu)) (Erişim: 10.10.2023)
- URL-40: <https://www.aa.com.tr/tr/futbol/super-kupa-macinda-15-temmuz-sehitleri-anildi/628097> (Erişim: 21.10.2023)
- URL-41: <https://www.webaslan.com/amp/taraftar-sehitleri-unutmadiSXHBQ26179SXQ> (Erişim: 21.10.2023)
- URL-42: <https://www.mynet.com/bursaspor-taraftari-ramazanda-sehitleri-unutmadi-180103963234> (Erişim: 19.10.2023)
- URL-43: <https://gencfb.org/beylikduzu-gfb-canakkale-sehitligini-ziyaret-etti/> (Erişim: 21.11.2023)
- URL-44: <https://www.ultraslanuni.com/release/proje-kutuphane/> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-45: <https://www.trabzonspor.org.tr/tr/haberler/guncel-haberler/taraftarlarimizdan-ornek-davranis23-3-2011> (Erişim: 10.01.2024)
- URL-46: <https://www.fenerbahce.org/haberler/arsiv/inegol-dernegimizin-yaptirdigi-okul-torenle-acildi> (Erişim: 11.01.2024)
- URL-47: <https://www.fenerbahce.org/haberler/dernekler/2020/2/efsanelerimiz-lefter-kucukandonyadis-ve-can-bartu-nun-anisina-yaptirilan-kutuphaneler-acildi> (Erişim: 09.01.2024)
- URL-48: <https://www.hurriyet.com.tr/besiktas-vana-okul-yaptiriyor-19110593>
<https://www.milliyet.com.tr/skorer/besiktasin-yaptirdigi-okul-egitime-basladi-1877610>
- <https://www.sabah.com.tr/egitim/bakan-tekin-besiktas-jimnastik-kulubunun-yaptirdigi-okulu-acti-6689168>
- <https://www.fanatik.com.tr/futbol/besiktasbir-okulun-daha-acilisini-yapti-gaziantep-oguzeli-besiktas-ilkokulunun-acilis-toreni-yapildi-2529521> (Erişim: 08.01.2024)
- URL-49: <https://www.ultraslanuni.com/release/kirtasiye-yardimi/>
- <https://www.mynet.com/genc-fenerbahce-taraftarlarindan-ornek-davranis-180102674015> (Erişim: 07.01.2024)
- URL-50: <https://www.aa.com.tr/tr/futbol/fenerbahcede-jorge-jesus-ve-futbolcular-100-kiz-ogrenciye-burs-verecek/2746939>
- <https://beinsports.com.tr/haber/fbahceden-42-ogrenciye-burs> (Erişim: 08.01.2024)
- URL-51: <https://www.61medya.com/haber/13289184/tonyada-basl原因an-ogrencilere-burs-projesine-trabzonspordan-destek>
- <https://www.haberts.com/100-depremede-ogrenciye-genc-trabzonlular-derneginden-burs-1>
- <https://www.gev.org.tr/burslar>

- <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/gsulu-ogrencilere-burs-destegi-42308580>
- <https://www.haberturk.com/besiktas-tan-bagis-ve-burs-aciklamasi-2636504-spor>
<https://beinsports.com.tr/haber/besiktastan-anlamli-egitim-bursu> (Erişim: 01.01.2024)
- URL-52: <https://www.trabzonspor.org.tr/tr/haberler/guncel-haberler/her-zaman-her-yerde-okuyoruz-projesi-akyazi-stadyumunda-gerceklestirildi-30-12-2022> (Erişim: 09.01.2024)
- URL-53: <https://www.guney24.com/haber/taftarlardan-kitap-etkinligi/> (Erişim: 23.01.2024)
- URL-54: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/batman/batmanda-futbol-sahasinda-2-bin-ogrenciyle-ok-40633187> (Erişim: 14.01.2024)
- URL-55: <http://www.guromak.gov.tr/kaymakam-sancaktutar-futbol-sahasinda-kitap-okuma-etkinligine-katildi>
- <https://www.goal.com/tr/haber/samsunda-maca-5-dakika-kitap-okuma-arasi-verildi/durthj5uvyhu19ey42cipguy5>
- <https://www.yeniiregli.net/futbol-karsilamasinda-kitap-okuma-etkinligi-4891h.htm>
- <https://www.kuzeyekspres.com.tr/haber/17267931/trabzonda-futbol-ve-kitap-yan-yana> (Erişim: 19.01.2023)
- URL-56: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-57: <https://www.memurlar.net/album/5158/ilginc-pankartlar.html> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-58: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-59: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-60: <https://www.gzt.com/gztmzt/tribunlerde-acilan-10-komik-pankart-2890666> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-61: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-62: <https://www.sabah.com.tr/galeri/spor/ilginc-pankartlar> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-63: <https://www.gzt.com/gztmzt/tribunlerde-acilan-10-komik-pankart-2890666> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-64: <https://www.gzt.com/gztmzt/tribunlerde-acilan-10-komik-pankart-2890666> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-65: <https://www.gzt.com/gztmzt/tribunlerde-acilan-10-komik-pankart-2890666> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-66: <https://m.karakartal.com/futbol/taftarimizdan-iliginc-karsilama-reinaSXHBQ61654SXQ> (Erişim: 27.01.2024)
- URL-67: <https://www.memurlar.net/album/5158/ilginc-pankartlar.html> (Erişim: 29.10.2023)
- URL-68: <https://www.memurlar.net/album/5158/ilginc-pankartlar.html> (Erişim: 29.10.2023)
- URL-69: <https://www.trthaber.com/haber/spor/galatasaray-taftarlarindan-iliginc-protesto-25787.html> (Erişim: 29.10.2023)
- URL-70: <https://www.ensonhaber.com/kralspor/futbol/taftardan-aziz-yildirima-protesto-2012-12-27> (Erişim: 28.10.2023)

- URL-71: https://www.ntv.com.tr/sporskor/besiktasta-yonetime-protesto-taraftarlar-sahaya-sirtini-dondu,tY_rEMFGAk-ZggJc4k7gJA (Erişim: 26.01.2024)
- URL-72: <https://spor.haber7.com/futbol/haber/3375672-taraftarlardan-lig-yonetimine-gorulmemis-protesto> (Erişim: 01.01.2024)
- URL-73: <https://www.goal.com/tr/galeri-listesi/tavuklar-plaj-toplari-ve-camp-nou-istilasi-10-unutulmaz-taraftar-protestosu/blt4d5a93fa95a1991b#csa836d74ed0d71f61> (Erişim: 01.01.2024)
- URL-74: <https://www.goal.com/tr/galeri-listesi/tavuklar-plaj-toplari-ve-camp-nou-istilasi-10-unutulmaz-taraftar-protestosu/blt4d5a93fa95a1991b#cs26a7e397732d24c0> (Erişim: 07.01.2024)
- URL-75: <https://www.takvim.com.tr/spor/2020/02/21/galatasaray-baskani-mustafa-cengizden-fenerbahce-sorusuna-fetih-suresiyle-yanit> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-76: <https://bjk.com.tr/tr/cms/tarihce/2/77/> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-77: <https://www.fenerbahce.org/kulup/general-harington-kupasi> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-78: <https://www.galatasaray.org/s/galatasaray-nasil-kuruldu/13> (Erişim: 10.10.2023)
- URL-79: <https://www.dailymotion.com/video/x8jqr6k> (Erişim: 21.02.2024),
<https://www.youtube.com/watch?v=-dG76TOXcQ0>
- URL-80: <https://www.ntvspor.net/futbol/suleyman-seba-yi-ezeli-rakipler-de-unutmadi-64d8a2074094b30049c9039e>,
<https://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/1596534-turk-sporunun-efsane-baskanlarindan-suleyman-seba-anildi>, <https://www.milliyet.com.tr/skorer/besiktas-onursal-baskani-suleyman-seba-kabri-basinda-anildi-6990365> (Erişim: 20.02.2024)
- URL-81: <https://www.fenerbahce.org/haberler/futbol/2022/11/cocuklarimizin-hayallerine-dokunmaya-devam-ediyoruz> (Erişim: 21.02.2024).
- URL-82: <https://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Etkinlikler/Fair-Play/16/1>